

УДК 347.191.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.29>

МАЙНОВА ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

Артеменко Роман Миколайович,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті аналізуються доктринальні підходи щодо розуміння сутності та ролі майнової відокремленості підприємницького товариства як юридичної особи. Зроблено висновок, що сенс юридичного значення майнової відокремленості підприємницького товариства як юридичної особи полягає у відокремленні його майна від майна учасників (засновників) такої організації, його працівників та інших учасників цивільних відносин, а також у наділенні такої юридичної особи речовими, зобов'язальними, виключними правами щодо закріпленого за ним майна. Доведено, що наслідком юридичної характеристики майнової відокремленості підприємницького товариства як юридичної особи є встановлення правил, що перешкоджають стягненню його майна. Щодо кредиторів такого товариства, то ці правила полягають у встановленні черговості задоволення їх вимог. Щодо кредиторів учасників (засновників) самого товариства – в неможливості задоволення їх вимог за рахунок майна, що належить товариству.

Сутність та роль майнової відокремленості в конструкції підприємницького товариства як юридичної особи зводиться до того, що вона: 1) забезпечує його рівність серед суб'єктів цивільних правовідносин; 2) утворює економічну основу його участі в майнових відносинах, об'єднуючі розрізнене майно, яке кожне окремо у будь-якій діяльності дає незначні результати, а при його об'єднанні створює можливість вирішувати значні економічні та соціальні завдання; 3) є обов'язковою передумовою для самостійної участі підприємницького товариства в цивільному обороті, утворюючи майнову складову частину його правоздатності; 4) є інструментом відокремлення майна учасників (засновників), що дозволяє обмежити ризик його втрати в процесі підприємницької діяльності; 5) сприяє тому, щоб в цивільному обороті підприємницьке товариство визнавали єдиним цілим; 6) забезпечує контроль такого товариства над власним майном.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, майнова відокремленість, суб'єкт, корпорація, майно.

Artemenko Roman. Property separation as a constitutive feature of business associations

The author of the article has analyzed doctrinal approaches in understanding the nature and role of ringfenced assets of an entrepreneurial company as a legal entity. It has been concluded that the legal significance of ringfenced assets of an entrepreneurial company as a legal entity is to separate its property from the property of the members (founders) of such an organization, its employees and other participants in civil relations, as well as endowing such a legal entity with real, obligatory, exclusive rights in regard to the assigned property. It has been proved that the consequence of legal characteristics of ringfenced assets of an entrepreneurial company as a legal entity is to establish the rules preventing the vindication of its property. Such rules related to the creditors of such a company are to establish the priority of satisfying their claims. Regarding the creditors of the members (founders) of the company itself – it is the impossibility of satisfying their claims based on the property belonging to the company.

The nature and role of ringfenced assets within the construction of an entrepreneurial company as a legal entity comes down to the fact that it: 1) ensures its equality among the subjects

of civil legal relations; 2) forms the economic basis for its participation in property relations by uniting disparate property, where each gives insignificant results in any activity, and when combined it creates an opportunity to solve significant economic and social problems; 3) is a mandatory prerequisite for an entrepreneurial company's independent participation in civil turnover by forming a property component of its legal capacity; 4) is a tool for ringfenced assets of the members (founders), which makes it possible to restrict the risk of losing it in the course of entrepreneurial activities; 5) promotes that an entrepreneurial company is recognized as an integral whole within civil turnover; 6) ensures the control of such a company over its own property.

Key words: legal entity, entrepreneurial company, ringfenced assets, subject, corporation, property.

Економічна організація суспільства вимагає, щоб право наділило одних здатністю до економічного привласнення у відносинах дохідності, а інших – ні. Право, опосередковуючи стан перших, наділяє їх правовими якостями цивільної правосуб'єктності, а других – іншими правовими якостями: найманого працівника, роботодавця, члена сім'ї тощо. Якщо особа економічно не здатна привласнювати, то за нею не визнається й інша економічна умова привласнення – майнова самостійність (відокремленість), що отримало розвиток та закріплення у ЦК України, відповідно до ст. 1 якого цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, *майновій самостійності їх учасників* (виділено мною. – Р. А.).

Інститут юридичної особи дозволяє вирішити такі суспільно значимі завдання, як об'єднання осіб для спільної підприємницької діяльності, об'єднання капіталів, управління капіталами чи обмеження підприємницького ризику. Ще з давніх часів римські юристи звертали увагу на таку ознаку особи, відмінної від фізичної особи, як майнова відокремленість. Проте не існує однозначної відповіді на питання про те, що собою становить така ознака та яка її роль у конструкції юридичної особи як учасника цивільного обороту. Ускладнюється вказана проблематика й щодо підприємницького товариства як різновиду юридичної особи, оскільки в одних випадках законодавець прямо вказує на потребу у формуванні статутного (складеного) капіталу та встановлює його мінімальний розмір, а в інших не звертає на це питання уваги взагалі, оперуючи загальними положеннями цивільного законодавства.

Метою статті є з'ясування сутності та ролі майнової відокремленості в конструкції підприємницького товариства як юридичної особи.

У наш час юридична особа та її різновиди отримали правове визнання в багатьох країнах світу, і, як результат цього, загальновизнаною є ознака майнової відокремленості організації як учасника цивільних правовідносин. Однак певна невизначеність присутня в питаннях належності майна підприємницькому товариству, його правового режиму, майнової відокремленості такої організації як ознаки юридичної особи, ступеня і форми майнової відокремленості окремих видів організаційно-правових форм юридичних осіб.

За загальним правилом учасники підприємницького товариства не відповідають за його боргами, а товариство не несе тягар відповідальності за зобов'язаннями його учасників. Майно, яке належить товариству на праві власності, відокремлене від майна його учасників (акціонерів, членів). Особистість товариства, таким чином, відокремлена від особистості його учасників, а інтереси самої юридичної особи часто не співпадають з інтересами її окремих учасників (принцип автономії інтересів) [1, с. 207]. Правило майнової відокремленості, таким чином, є основоположним у корпоративних відносинах [2, с. 256; 3, с. 200]. При цьому звертається увага, що для сучасного цивільного права характерним є найбільш жорстке, порівняно з окремими закордонними правовопорядками, слідування законодавства і судової практики принципам обмеженої відповідальності та майнової відокремленості корпорації, що може негативно відобразитися на захисті майнових прав учасників цивільного обороту [4, с. 15].

Відсутність особистої відповідальності учасників таких корпорацій за загальними зобов'язаннями надає особливу важливість наявності імперативних норм закону про захист інтересів їх кредиторів, перетворюючи їх створення і удосконалення в одне із загальновизнаних головних завдань корпоративного права [5, с. 15].

Серед ознак наявності відокремленого майна (економічна ознака) є однією з необхідних умов участі підприємницького товариства у цивільних відносинах, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників (ст. 1 ЦК України). Економічне призначення цієї ознаки полягає в тому, що така відокремленість дозволяє юридично поєднати розрізнене майно під «маскою» однієї особи, що в результаті об'єднання дозволить вирішити питання здійснення підприємницької діяльності. Наявність майна є обов'язковою передумовою для самостійної участі підприємницького товариства у вчиненні різного роду правочинів, що викликають набуття цивільних прав та обов'язків. Відсутність належного товариству майна викличе неможливість укладення ним різного виду договорів, оскільки воно не зможе забезпечити виконання зустрічних вимог контрагента у зобов'язанні.

Зазначається, що в легальному визначенні юридичної особи не вказується на таку ознаку, як відокремленість майна, проте дефініція містить ознаки, що характеризують шлях виникнення юридичної особи, – об'єднання осіб і майна або об'єднання (виділення) лише майна. Тобто в обох випадках йдеться про обов'язковість відокремлення майна для створення нового суб'єкта права, хоча воно може відбуватись одночасно з об'єднанням осіб (фізичних, юридичних тощо) [6, с. 458]. Інші вчені звертають увагу, що ознакою юридичної особи є її майнова відокремленість, що означає наявність у неї певного майна на праві власності. Стверджується, що: 1) вся концепція побудови ЦК України свідчить про те, що ступінь відокремленості майна, яке належить юридичній особі, має бути на рівні права власності [7, с. 65]; 2) юридичні особи можуть бути організаційно залежними (несамостійними), проте вони завжди є самостійними в майновому

плані [8, с. 72]; 3) для здійснення участі в товарно-грошових відносинах організація повинна мати певне майно, яке визначене як таке, що належить тільки даній юридичній особі [9, с. 55]; 4) розуміння терміна «корпорація» полягає в тому, що він означає створення нового самостійного суб'єкта права, створеного у результаті об'єднання капіталів [10, с. 29]. Отже, майно юридичної особи є матеріальною базою діяльності організації, і воно відокремлене від майна її учасників (засновників) та від майна інших власників.

Правосуб'єктна юридична особа не лише має право, але й зобов'язана мати відокремлене майно, що може належати їй на праві власності чи іншому речовому праві. Однак у доктрині цивілістики існує й дискусія щодо потреби у виділенні такої ознаки. Перший підхід (радикальний): майнова самостійність не може бути самостійною ознакою юридичної особи через те, що вона – наслідок власної правосуб'єктності організації [11, с. 76]. Другий (поміркований) – ознака майнової відокремленості у сучасному легальному визначенні юридичної особи включена в обсяг цивільної правоздатності юридичної особи [12, с. 122–123].

Для юридичних осіб, порядок створення та правовий статус яких встановлюються ЦК України, законодавець обрав найвищий ступінь майнової відокремленості – право власності. Усі організаційно-правові форми юридичних осіб, що передбачені цим Кодексом, створюються і функціонують як власники. В юридичній літературі звертається увага на те, що якщо в контексті ЦК України право власності є єдиною формою правового режиму майна, переданого юридичній особі її засновниками, то, за ГК України, основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, які мають статус юридичної особи, становлять: право власності, право господарського відання та право оперативного управління [13, с. 18]. Згідно з ч. 3 ст. 73 та ч. 3 ст. 78 цього Кодексу на праві господарського відання чи праві оперативного управління закріплюється майно, яке перебуває у державній (комунальній) власності за унітарними державними або комунальними підприємствами.

Виходячи з положень законодавства (ст. 115 ЦК України), господарське товариство є *власником*: 1) майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; 2) продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності; 3) одержаних доходів; 4) іншого майна, набутого на підставах, що не заборонені законом. Отже, відокремлення майна підприємницького товариства від майна його учасників (засновників) є підставою твердження про те, що відповідна організація набуває статусу самостійного суб'єкта цивільних відносин та самостійного учасника цивільного (майнового) обороту.

Майнова відокремленість підприємницького товариства є наслідком його самостійної участі у цивільному обороті як відокремленого суб'єкта. Відокремленість досягається завдяки тому, що таке товариство як окремий суб'єкт права може мати свої права та обов'язки, у т. ч. й ті, що пов'язані з майном. Слід підтримати думку про те, що практичне значення майнової відокремленості юридичної особи полягає в такому: по-перше, юридична особа стає суб'єктом права, а це дозволяє їй виступати в цивільному обороті, по-друге, це тягне за собою розподіл відповідальності засновників (учасників) і юридичної особи за своїми зобов'язаннями [14, с. 135]. Як наслідок, по-перше, цивільне законодавство містить чіткий перелік обов'язкових ознак соціального утворення, за наявності яких воно набуває прав юридичної особи як самостійного учасника цивільного обороту. По-друге, визнаючи підприємницьке товариство одним з різновидів юридичної особи, йому притаманні всі її ознаки. По-третє, розвиток законодавства та євроінтеграція України зумовлюють потребу в новому погляді як на сутність юридичної особи, так і на коло ознак, які допомагають виокремити її серед інших учасників цивільного обороту, у зв'язку із чим з'являються та отримують обґрунтування підходи щодо виділення інших ознак організації (які не завжди варто беззаперечно підтримувати) [15, с. 28].

Важливість майнової складової частини та майнової відокремленості визнається на всіх рівнях наукового пізнання. Стверджується, що юридична особа з позиції

універсалістської моделі розуміння світу і номіналістської методологічної тенденції становить тілесну сутність, що має прояв у вигляді цільового або персоніфікованого майна [16, с. 16]. Так, зазначено, що при виникненні корпоративних юридичних осіб відбувається «видозміна об'єктів», оскільки засновник (учасник) товариства, сплачуючи певні внески у майно товариства, отримує взамін сукупність майнових та немайнових прав, що іменуються корпоративними правами [17, с. 250]. Отже, презюмується, що між учасником (засновником) і самою організацією зберігається особливий правовий зв'язок майнового характеру, який є характерним для всіх без винятку підприємницьких товариств.

Юридичне значення ознаки майнової відокремленості для юридичної особи є значним. Так: 1) її називають найбільш важливою ознакою юридичної особи, оскільки майно такої особи становить економічний базис її участі не лише в цивільних, але й у фінансових, податкових та інших майнових правовідносинах [18, с. 117–127]; 2) акцентовано, що сутність юридичної особи полягає у виділенні певної частини майна власника, за рахунок якої встановлюються граничні межі його ризику і розмір можливої відповідальності за зобов'язаннями за рахунок такого відокремленого майна юридичної особи [19, с. 182]; 3) звертається увага, що єдиною спільною для всіх моделей юридичних осіб рисою, яка простежується протягом всієї історії розвитку цього інституту, є відокремлення конкретного майна як основи для певної діяльності [20, с. 265]; 4) зазначається, що в системі юридичних ознак ознаці майнової відокремленості юридичної особи надається важливе значення, оскільки на основі цієї ознаки зроблені неодноразові спроби обґрунтувати не лише мету створення, але й розкрити сутність юридичної особи [21, с. 25].

Можна виокремити два наслідки юридичного значення майнової відокремленості. Перший – обмеження можливості звернення стягнення на внесок учасника (засновника) юридичної особи в її майно. Цей компонент забезпечує захист майна організації від особистих кредиторів учасників (засновників). Умовою, що перешкоджає зверненню стягнення на майно учас-

ників (засновників) у складі майна самої юридичної особи, є неможливість погашення боргів кредиторів учасників (засновників) за рахунок іншого майна учасників (засновників), що не входить до складу майна юридичної особи. Другий – обмеження можливості звернення стягнення на майно юридичної особи з боку її кредиторів, які у випадку ліквідації юридичної особи можуть отримати належне їм майно в порядку черговості, визначеної Кодексом України з процедур банкрутства. Ці два наслідки юридичного відокремлення майна юридичної особи встановлюються для захисту інтересів як самої юридичної особи, її учасників (засновників), так і інтересів кредиторів.

Наслідками юридичного значення майнової відокремленості є визначені законом правила, які створюють перешкоди під час звернення стягнення на майно юридичної особи для її кредиторів (наприклад, встановлення черговості задоволення їх вимог) і кредиторів учасників (засновників) (наприклад, неможливість задоволення вимог кредиторів за рахунок іншого майна).

Якщо співвіднести майнову відокремленість підприємницького товариства з ознакою його майнової відокремленості, то між ними можна поставити знак рівності. Різниця полягає в тому, в якому контексті вживається майнова відокремленість. Майнова відокремленість підприємницького товариства – це його невід’ємна якість (ознака). Проте безпосередньо про ознаку майнової відокремленості підприємницького товариства можна говорити у зрізі поняття юридичної особи, оскільки її легальне визначення та статті ЦК України, які його деталізують, містять вказівку на відповідні ознаки, у т.ч. й майнову відокремленість.

Як результат проведеного аналізу можна зауважити, що сенс юридичного

значення майнової відокремленості підприємницького товариства як юридичної особи полягає у відокремленні його майна від майна учасників (засновників) такої організації, його працівників та інших учасників цивільних відносин, а також у наділенні такої юридичної особи речовими, зобов’язальними, виключними правами щодо закріпленого за ним майна. Наслідком юридичної характеристики майнової відокремленості підприємницького товариства як юридичної особи є встановлення правил, що перешкоджають стягненню його майна. Щодо кредиторів такого товариства, то ці правила полягають у встановленні черговості задоволення їхніх вимог. Щодо кредиторів учасників (засновників) самого товариства – в неможливості задоволення їхніх вимог за рахунок майна, що належить товариству.

Щодо підприємницького товариства як різновиду юридичної особи, то його майнова відокремленість: 1) забезпечує його рівність серед суб’єктів цивільних правовідносин; 2) утворює економічну основу його участі в майнових відносинах, об’єднуючі розрізнене майно, яке кожне окремо у будь-якій діяльності дає незначні результати, а при його об’єднанні створює можливість вирішувати значні економічні та соціальні завдання; 3) є обов’язковою передумовою для самостійної участі підприємницького товариства в цивільному обороті, утворюючи майнову складову частину його правоздатності; 4) є інструментом відокремлення майна учасників (засновників), що дозволяє обмежити ризик його втрати в процесі підприємницької діяльності; 5) сприяє тому, щоб в цивільному обороті підприємницьке товариство визнавали єдиним цілим; б) забезпечує контроль такого товариства над власним майном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bartman S.M. From autonomy of interests to concurrence of interests in Dutch group company law. *European Company Law*. Vol. 4. Issue 5. P. 207–210.
2. Суханов Е.А. Проблемы реформирования Гражданского кодекса России: Избранные труды 2008–2012 гг. Москва : Статут, 2013. 494 с.
3. Antunes J. E. The liability of polycorporate enterprises. *Connecticut Journal of International Law*. 1999. Vol. 13. P. 197–231.
4. Быканов Д.Д. «Проникающая ответственность» в зарубежном и российском корпоративном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Ин-т зак-ва и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. Москва, 2018. 269 с.

5. Жорнокуй Ю.М. «Корпорація»: сучасний стан законодавства в Україні та Європейському Союзі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 13–17.
6. Борисова В.І. Юридична особа – універсальна правова форма участі організацій у цивільному обороті: теоретичні аспекти і досвід викладання. *Реформування юридичної освіти: виклики часу* : зб. стат. до ювілею доктора юрид. наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О.В. Кохановська та О.О. Кот. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 451–474.
7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / А. Довгерт, Н. Кузнецова, В. Луць та ін. ; за ред. А. Довгерта. Київ : Істина, 2004. 928 с.
8. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
9. Цивільний кодекс України. Коментар. Харків : ТОВ «Одісей», 2003. 856 с.
10. Жорнокуй Ю.М. Проблемні питання визначення поняття «корпорація» та її ознак. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 28–32.
11. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 331 с.
12. Зозуляк О.І. Поняття майнової відокремленості як ознаки юридичної особи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. ст. 2011. Вип. XXVI. С. 120–125.
13. Калаур І.Р. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права власності юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 198 с.
14. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С.О. Сліпченко, О.В. Синегубов, В.А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю.М. Жорнокуя та Л.В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
15. Кулаков В.В. Товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 230 с.
16. Мельникова Т.В. Юридическое лицо как субъект права: философско-методологический анализ : дис. ... д-ра философ. наук : 09.00.11 ; Сибирский гос. аэрокосмический ун-т имени академика М.Ф. Решетнева. Красноярск, 2009. 340 с.
17. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатеева, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. Харків : Право, 2007. 500 с.
18. Рахмилович В.А. О достижениях и просчетах нового Гражданского кодекса Российской Федерации. *Государство и право*. 1996. № 4. С. 117–127.
19. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве : учеб.-практ. пособие. Москва : Дело, 1999. 512 с.
20. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. Москва : Юрайт-Издат, 2007. 993 с.
21. Артеменков С.В. Имущественная обособленность в теориях юридических лиц и в системе признаков юридического лица. *Юридический мир*. 2001. № 7. С. 23–30.